

ΘΑΝΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΑ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Ε Π Π Η Ν Ι Κ Η Π Ο Γ Ο Τ Ε Χ Ν Ι Α

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Η τελευταία αυτοκράτειρα του Βυζαντίου**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Θάνος Κονδύλης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Τριανταφυλλιά Δρεπανιά
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρυσούλα Μπουκουβάλα
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ελένη Σταυροπούλου
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σταμάτιος Κοτσάτος & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Θάνος Κονδύλης, 2012
© Φωτογραφίας εξωφύλλου:
Ilona Wellmann/Millennium Images/Apeiron Photos
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2012

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2012, 6.000 αντίτυπα

ISBN 978-960-496-963-0

Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
Έδρα: Τατοίου 121
144 52 Μεταμόρφωσος
Βιβλιοπωλείο: Μαυρομιχάλη 1
106 79 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
Head office: 121, Tatoiou Str.
144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 1, Mavromichali Str.
106 79 Athens, Greece
Tel.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

ΘΑΝΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΑ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ
ΤΟΥ ΘΑΝΟΥ ΚΟΝΔΥΛΗ

*«Ασφάλεια ζωής», Ανθολογία Διηγήματος – Α΄ Λογοτεχνικός
Διαγωνισμός «Αντώνης Σαμαράκης»,
Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001*

*«Ένα ατέλειωτο λεπτό», Ανθολογία Διηγήματος –
Β΄ Λογοτεχνικός Διαγωνισμός «Αντώνης Σαμαράκης»,
Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2004*

*Ρωμιός εγώ, Τούρκος εσύ,
Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, Θεσσαλονίκη 2005*

Από τις Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ κυκλοφορούν:

*Ο πέμπτος ιππότης, 2006
Έγκλημα στην αρχαία Ολυμπία, 2007
Τα μάτια του δράκοντα, 2008
Έρωτας δολοφόνος, 2009
Η αρχόντισσα της Σμύρνης, 2010
Ένας παράδεισος τα μάτια σου, 2011*

*Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται σε όλους εκείνους
που μετά το 1453 στήριξαν έμπρακτα
και διέδωσαν το πνεύμα της ρωμιοσύνης.*

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

© The Map Studio Ltd, Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης,
David Nicolle, John Haldon, Stephen Turnbull, Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ 2008

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ως ιστορικός και ερευνητής της μακραίωνης ελληνικής ιστορίας, δοκίμασα κατά καιρούς αρκετές συγκινήσεις. Πρόσφατα όμως, διερευνώντας τα μεσαιωνικά αρχεία στην Ιταλία, βρέθηκα μπροστά στη μεγαλύτερη ίσως έκπληξη της ζωής μου: ένα έγγραφο που μιλούσε για την Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά «... sponsa imperatoris Romanie Grecorum», δηλαδή τη σύζυγο του αυτοκράτορα των Ελλήνων.

Γνώριζα ότι αυτή η γυναίκα ήταν κόρη του Λουκά Νοταρά, πρωθυπουργού του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τελευταίου Έλληνα αυτοκράτορα του Βυζαντίου (1449-1453). Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος –όπως αναφέρει και η επίσημη ιστορία–, όταν εστέφθη αυτοκράτορας, ήταν δύο φορές χήρος. Τώρα όμως όλα ανατρέπονταν!

Το ερευνητικό δαιμόνιο με κατέκλυσε και αμέσως στράφηκα στην έρευνα των βυζαντινών πηγών. Το αποτέλεσμα; Νέα έκπληξη. Ουδείς Βυζαντινός ιστορικός έκανε την παραμικρή νύξη για την τελευταία αυτοκράτειρα. Σαν να μην υπήρξε ποτέ! Η περιέργειά μου είχε γίνει λάβα που μου έκαιγε το μυαλό. Με αγωνία συνέχισα την έρευνα για μήνες στα ιταλικά αρχεία. Και τότε ανακάλυψα διάφορα έγγραφα γι' αυτή την καταπληκτική γυναίκα, μαζί και τη διαθήκη της στη Βενετία.

Ακόμα και σήμερα, ύστερα από τόσους αιώνες, στη Βενετία

διατηρείται το παλάτι όπου έζησε η τελευταία αυτοκράτειρα του Βυζαντίου όταν μετοίκησε από την Πόλη. Ο επισκέπτης μπορεί να δει την περιοχή στην οποία διέμενε, το ναό όπου εκκλησιαζόταν, καθώς και να διαβεί τα σοκάκια όπου περπατούσε.

Ύστερα από αυτή τη συγκλονιστική ανακάλυψη, σκέφτηκα ότι όφειλα, πρώτα ως Έλληνας κι ύστερα ως συγγραφέας, να αναδείξω την προσωπικότητα αυτής της υπέροχης γυναίκας. Καρπός της προσπάθειας αυτής είναι τούτο το βιβλίο. Άρχισα τη συγγραφή του στη Βενετία και την ολοκλήρωσα στην Ελλάδα. Στόχος μου δεν ήταν τόσο να καταγράψω την ιστορία της αυτοκράτειρας όσο να προβάλω την προσωπικότητα και τα συναισθήματά της, να αποκαλύψω τις αγωνίες της για τους Έλληνες, τις μύχιες προσδοκίες και τις ελπίδες της για τον ελληνισμό τις δραματικές εκείνες ώρες που η Κωνσταντινούπολη ζούσε τις τελευταίες της στιγμές.

Ελπίζω ο αναγνώστης, διαβάζοντας αυτό το βιβλίο, να διαβεί τους δρόμους και τις ατραπούς που διάβηκα κι εγώ στον έναν περίπου χρόνο που κράτησε η έρευνα και η συγγραφή του, να νιώσει τα ίδια συναισθήματα, να συγκινηθεί όσο κι εγώ με την ιστορία της τελευταίας Ελληνίδας αυτοκράτειρας του Βυζαντίου, την Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά.

ΘΑΝΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

1

Αυτή είναι η τελευταία σελίδα του βιβλίου μου. Η τελευταία... Κουράστηκα πια να γράφω τις μνήμες μου, τη ζωή μου, την ιστορία μου. Κουράστηκα να θυμάμαι πάλι από την αρχή όσα πέρασα, όσα έζησα, όσα πόνεσα, όσα πεθύμησα, όσα μίσησα, όσα αγάπησα. Κι έζησα τόσο πολλά με την οικογένειά μου, με τη ρωμοσύνη στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα στη Βενετία. Τώρα πια είμαι γριά. Άλλοι λένε ότι είμαι εκατό χρονών, άλλοι λιγότερο κι άλλοι περισσότερο. Κι εγώ... δεν ξέρω. Δε θυμάμαι πια.

Ευχαριστώ μόνο το Θεό που μπορώ να έχω ακόμη το φως μου για να βλέπω και τα αυτιά μου για να ακούω. Συντροφιά μου, εκτός από τους λιγοστούς ανθρώπους μου, έχω μέσα στο δωμάτιό μου δυο μικρά καναρινάκια σε ένα μεγάλο κλουβί. Αυτά τα δυο κίτρινα πουλάκια, το ένα το ονόμασα Τζοβάνα και το άλλο Τζοβάνι, μου τα έφερε ένας φίλος έμπορος από την Ισπανία. Τα αγόρασε από κάποιον που ήρθε, λέει, από τις νέες χώρες. Αν δεν το ξέρετε, πριν από περίπου δέκα χρόνια νομιζώ, ένας Γενοβέζος ονόματι Χριστόφορος Κολόμβος κατάφερε, πλεοντας δυτικά με ισπανικά πλοία, να φτάσει στις Ινδίες. Άλλοι πάλι λένε ότι ανακάλυψε έναν καινούργιο κόσμο. Δεν ξέρω τι σόι κόσμος είναι αυτός. Πάντως έτσι έφτασαν σ' εμένα αυτά τα κίτρινα υπέροχα πλασματάκια.

Λόγω των αρθριτικών δεν μπορώ πια να περπατήσω χωρίς βοήθεια. Είμαι από καιρό καθηλωμένη στο θρόνο μου. Έτσι ονοματίζω χαϊδευτικά την όμορφη καρέκλα μου από ξύλο κέδρου με τα βελούδινα κόκκινα μαξιλάρια μου. Το έχω καημό, γριά γυναίκα. Βλέπετε, τότε που έπρεπε, το 1453, δεν πρόλαβα να χαρώ τον πραγματικό θρόνο μου στην Κωνσταντινούπολη. Τι θυμάμαι κι εγώ...

Τώρα πια ζω στη Βενετία, στην ενορία του Σαν Ζουλιέν, σε ένα όμορφο παλάτι που έχει τρεις ορόφους. Το αγόρασα μαζί με τον δεύτερο σύζυγό μου, τον άρχοντα Μαρίνο Κονταρίνι, πριν από πολλά χρόνια. Ουσιαστικά τη μισή μου ζωή την έχω περάσει στη Βενετία. Γιατί την άλλη μισή την έζησα στον Μυστρά και στη Βασιλεύουσα, την όμορφη Κωνσταντινούπολη.

Έζησα τόσο πολλά κι εκεί κι εδώ, στη Βενετία, ή, όπως τώρα τελευταία τη λένε οι εδώ Ρωμιοί, στο «δεύτερο Βυζάντιο». Το πρώτο Βυζάντιο είναι η Κωνσταντινούπολη που το 1453 μας την πήραν οι Τούρκοι. Κι έσφαξαν, σας λέω, χιλιάδες· μαζί και τους άντρες της οικογένειάς μου, τους Νοταράδες, αλλά και τον πρώτο μου σύζυγο. Ποιος ήταν; Μα ο τελευταίος αυτοκράτορας της ρωμοσύνης, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος Δραγάσης!

Ίσως ακούγεται απίστευτο, αλλά είναι αλήθεια. Εγώ που τα γράφω αυτά είμαι η Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά, η τελευταία αυτοκράτειρα των Ρωμαίων. Με κόπους και πολλά βάσανα κατάφερα και σώθηκα από την καταστροφή. Η ιστορία μου είναι μεγάλη και πάει βαθιά πίσω στο χρόνο. Το στέμμα που φόρεσα στο κεφάλι μου εκείνους τους τελευταίους μήνες που η Κωνσταντινούπολη ήταν ακόμη ελεύθερη, στις αρχές του 1453, ήταν γεμάτο όχι με διαμάντια και μπριλάντια αλλά με αγκάθια. Και η πορφύρα μου ήταν ποτισμένη με δάκρυα. Όχι μόνο με τα δικά μου, αλλά και τα δάκρυα ολόκληρης της ρωμοσύνης.

Όλα μια μέρα τελειώνουν. Έτσι, έκλεισε τον κύκλο της και

η αγαπημένη μου πόλη, η Κωνσταντινούπολη, όταν έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Όμως ο σύζυγός μου, ο αυτοκράτορας, είχε κανονίσει να με φυγαδεύσει από την Πόλη κρυφά λίγους μήνες πιο πριν, για να γλιτώσω απ' τη σφαγή των Τούρκων. Δε θα κατάφερα να επιζήσω αν δεν ήταν τελικά... εκείνος. Εννοώ ο πραγματικά αγαπημένος μου, ο Βενετός ευγενής Μαρίνος Κονταρίνι.

Από αυτόν με είχε αποκόψει η ίδια μου η οικογένεια, γιατί τον θεωρούσε τάχα κατώτερο, αν και δεν ήταν καθόλου έτσι. Για χρόνια αγαπιόμασταν και βλεπόμασταν κρυφά μέσα στην Πόλη. Ω, μα τι υπέροχος άνθρωπος ήταν ο Μαρίνος! Έκανε τόσο πολλά για μένα. Αλλά ο Θεός θέλησε να μου τον πάρει νωρίς. Κι εμένα με καταδίκασε, τη βαριόμοιρη, σε ακόμα μεγαλύτερη τιμωρία: να ζω μόνη, εξόριστη, να μεγαλώνω και να γερνώ βλέποντας όλους τους δικούς μου να πεθαίνουν. Ακόμα κι αυτόν τον μονάκριβο γιο μας.

Ίσως αυτός ήταν ο σταυρός που έπρεπε να σηκώσω, γιατί ήθελα να γίνω η πιο ξακουστή από τις Ρωμές. Ναι, το ομολογώ, είχα την τρέλα της μεγαλομανίας κάποτε. Βλέπετε, ο άνθρωπος στα νιάτα του θέλει πολλά: μερικοί τα θέλουν όλα! Και πολλές φορές δε βλέπουν μπροστά τους. Πάνω-κάτω έτσι ήμουν κι εγώ... τουλάχιστον κάποια εποχή. Εξάλλου έτσι μας είχαν μεγαλώσει οι δικοί μας, κι εμένα και τα αδέρφια μου. Κυρίως ο πατέρας μου, ο Μεγάλος Δούκας και Πρωθυπουργός του Αυτοκράτορα, ο Λουκάς Νοταράς.

Ο πατέρας, παρά τα διάφορα ελαττώματά του, ήταν γενναίος και δεν εγκατέλειψε την Πόλη ούτε καν στις τελευταίες της στιγμές. Αν και θα μπορούσε πολύ εύκολα να το κάνει. Τώρα που κάνω αυτόν τον απολογισμό για τον πατέρα μου, μόνο ένα πράγμα θα μπορούσα να του προσάψω: ήταν μεγαλομανής και ίσως, θα έλεγα, αρχομανής. Σίγουρα πάντως επιθυμούσε

διακαώς να «ελέγχει» τα πράγματα όσο μπορούσε περισσότερο.

Τελικά, όσο το σκέφτομαι, καταλήγω ότι λίγο-πολύ όλοι οι Ρωμιοί το είχαμε αυτό το κουσούρι. Δε βλέπαμε –κι εγώ μαζί– ότι τα μεγαλεία για το λαό μας είχαν πια περάσει ανεπιστρεπτί. Ότι η τουρκική καταστροφή ερχόταν με μεγάλες δρασκελιές. Αυτό που χρειαζόταν τότε ο λαός μας ήταν η ομόνοια. Κι αυτό μας έλειπε πίοτερο.

Όταν ο λαός βλέπει τους πρίγκιπές του –εννοώ τους Παλαιολόγους που κυβερνούσαν τότε– να τσακώνονται, να θέλει ο καθένας τους να κάνει κουμάντο από το θρόνο στην Πόλη... τότε πια δεν υπάρχει κράτος, αλλά μια αγέλη λύκων. Έτσι την πάθαμε οι Ρωμιοί σας λέω!

Το κακό με τη φαγωμάρα ανάμεσα σε διάφορους δικούς μας επίδοξους ευγενείς, κυρίως Παλαιολόγους, οι οποίοι ήθελαν να γίνουν αυτοκράτορες, είχε ξεκινήσει από πιο παλιά, από τον 14ο αιώνα. Το αποτέλεσμα; Η καταστροφή. Μετά το 1400 η αυτοκρατορία μας –ποια αυτοκρατορία δηλαδή... μόνο το όνομά της είχε απομείνει– κατείχε ελάχιστα εδάφη: λίγες πόλεις στην περιφέρεια της Κωνσταντινούπολης και όλο τον Μοριά, εννοώ την Πελοπόννησο. Αυτή ειδικά την επαρχία την είχε ενοποιήσει κάτω από τη σημαία μας, τον δικέφαλο αετό, ο πρώτος μου σύζυγος, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος Δραγάσης. Και μετά προσπάθησε να την ενώσει εδαφικά με την Κωνσταντινούπολη, κατακτώντας όλα τα ενδιάμεσα μέρη της Ελλάδας. Αλλά τότε τον σταμάτησαν οι πανίσχυροι Τούρκοι.

Τέτοιος άνθρωπος ήταν ο Κωνσταντίνος: αγνός οραματιστής, μαχητής μέχρι τελικής πτώσης... μια πραγματικά ευγενική ψυχή! Τις λίγες μέρες που ζήσαμε μαζί μου συμπεριφέρθηκε με αρχοντιά. Με τίμησε σαν να με είχε δίπλα του μια ζωή. «Οι λίγες μέρες που έζησα δίπλα σου ήταν για μένα μια ζωή γεμάτη», έτσι μου είπε τη μέρα που με οδήγησε μακριά του, για να με

βγάλει μυστικά από τα τείχη της Πόλης, λίγο πριν από την τελευταία πολιορκία και την άλωση.

Κουβάλαγε, ο καημένος, τον δικό του σταυρό στην πλάτη του, το σταυρό της ρωμοσύνης όλης. Μου το είχε πει. Το ένιωθε, το ήξερε ότι αυτός ήταν ο τελευταίος απ' όλους στη γραμμή των αυτοκρατόρων. Για σκεφτείτε... να γνωρίζεις ότι είσαι ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου κι ότι ο θάνατος είναι έξω από την πόρτα. Κι όμως δε δειλίασε. Ήταν πραγματικός άντρας!

Κάποιες νύχτες ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος είχε κλάψει στην αγκαλιά μου σαν μικρό παιδί. Ήταν τρυφερός και συνάμα ορμητικός και γενναίος. Εγώ έτσι τον γνώρισα, έτσι τον θυμάμαι. Κι όμως, ακόμα και οι δικοί του άνθρωποι τον αντιπαθούσαν και του έσκαβαν τον τάφο. Πρώτοι απ' όλους τα αδέρφια του, ο Θωμάς και, κυρίως εκείνος ο άτιμος άντρας, ο φιλότορκος Δημήτριος, για δύο λόγους: Πρώτον γιατί δεν κατάφεραν να πάρουν εκείνοι το θρόνο. Και δεύτερον γιατί ο Κωνσταντίνος ήθελε πάση θυσία να σώσει την Πόλη.

Γι' αυτόν και μόνο το λόγο επιδίωκε τις συμμαχίες με τις Δυτικές Δυνάμεις, ώστε να του στείλουν βοήθεια κατά των Τούρκων. Είχε πιστέψει στις υποσχέσεις τους, αλλά ο Πάπας και οι άλλοι Ευρωπαίοι τον εξαπάτησαν οικτρά λέγοντάς του ψέματα. Στη μεγάλη πολιορκία δεν του έστειλαν παρά ελάχιστη βοήθεια. Αυτό το ασήκωτο βάρος είχε στους ώμους του ο σύζυγός μου και αυτοκράτορας εκείνες τις τελευταίες μέρες της βασιανισμένης του ζωής. Τις τελευταίες μέρες της ρωμοσύνης όλης. Κι όμως ύστερα από χρόνια βρέθηκαν κάποιοι ανάξιοι να τον κατηγορήσουν ότι αυτός ήταν που μας οδήγησε στην υποδούλωση.

Αλλά και για τη δική μου οικογένεια, ειδικά για τον πατέρα μου, τον Λουκά Νοταρά, ακούστηκαν και γραφτήκαν εξίσου μεγάλες ανακρίβειες. Όπως, για παράδειγμα, ότι ήταν τουρκόφιλος, ότι και σ' αυτόν οφειλόταν η κατάρρευση της αυτοκρατο-

ρίας, ότι παρέσυρε τον αυτοκράτορα σε ανούσιες διπλωματικές σχέσεις με άλλα κράτη, ότι ο Λουκάς Νοταράς τα έκανε όλα αυτά γιατί είχε συνεννοηθεί –άκουσον! άκουσον!– με το σουλτάνο να του παραδώσει την Πόλη... και χιλιάδες άλλα απίθανα ψέματα.

Ο πατέρας μου μπορεί να είχε, όπως σας είπα, πολλά ελαττώματα, αλλά είχε και ένα μεγάλο προτέρημα, ήταν διορατικός. Έβλεπε την επερχόμενη σύγκρουση με τους Τούρκους και τη δική μας αδυναμία να τους αντιμετωπίσουμε. Πίστευε ότι οι Ρωμιοί ανήκουμε όχι στην Ανατολή, όπου θα επικρατούσαν οι Τούρκοι, αλλά στη Δύση. Ότι εκεί είναι η πρόοδος, τα γράμματα και οι τέχνες. Άλλωστε γι' αυτό, πολύ καιρό πριν πέσει η Πόλη, πολλοί Έλληνες λόγιοι είχαν ήδη φύγει, μάλιστα και με δική του οικονομική βοήθεια, στη Δύση και δίδασκαν ελληνικά στα ξένα πανεπιστήμια της Ευρώπης, κυρίως εδώ, στην Ιταλία.

Λοιπόν, πώς ήταν δυνατόν να είναι τουρκόφιλος; Κι όμως τέτοια αισχρά γράφτηκαν από διάφορους κακόβουλους που μας μισούσαν οικογενειακά. Οι οποίοι, να σημειώσω, μετά την πώση της Πόλης, παραδόξως έλαβαν ακόμα και αξιώματα από το σουλτάνο! Αυτοί δηλαδή που κατηγορήσαν τον αυτοκράτορα και τον πατέρα μου ως τουρκόφιλους! Αυτοί που βολεύτηκαν μια χαρά από τους Τούρκους αφεντάδες τους!

Αλλά σταματώ εδώ, γιατί ακούω χτυπήματα στην πόρτα. Πρέπει να είναι ο γιατρός μου, ο Αντώνιος. Έρχεται μια φορά τη μέρα και με εξετάζει. Τώρα θα μου πείτε, τι τον θέλω, αφού είμαι ερειπίο, στα τελευταία μου. Ξέρω κι εγώ... Εξάλλου είναι μια καλή παρέα για μένα εδώ και χρόνια.

Για να κουτσομπολέψω τώρα και λίγο, ο Αντώνιος είναι μακρινός ανιψιός μου. Για την ακρίβεια, ανιψιός του δεύτερου άντρα μου, του Μαρίνου Κονταρίνι, του Βενετσιάνου. Τον Μαρίνο, όπως είπα, τον γνώρισα στην Πόλη, όταν πρωτοπάτησα

εκεί το πόδι μου, και τον ερωτεύτηκα σφόδρα. Αλλά οι δικοί μου δεν τον ήθελαν. Αυτός μ' έσωσε από το θάνατο, όταν με κυνηγούσαν οι δολοφόνοι των Τούρκων, τότε που ο αυτοκράτορας με φυγάδευσε από την Πόλη, το 1453.

Τελικά παντρεύτηκα τον Μαρίνο Κονταρίνι, αλλά πολύ αργότερα. Αποκτήσαμε ένα γιο, τον Νικόλαο, που έγινε έμπορος και πλοιοκτήτης. Ποτέ δεν ενέκρινα αυτή του την επιλογή. Του έλεγα ότι η θάλασσα είναι απρόβλεπτη κι ότι ποτέ δεν ξέρεις τι κινδύνους θα συναντήσεις. Αλλά αυτός εκεί... ξεροκέφαλος, σαν τον πατέρα μου τον Λουκά. Γιατί το 1500 το έφαγε το κεφάλι του. Μια μέρα τον κύκλωσαν τουρκικές γαλέρες έξω από τη Μεθώνη και τον βούλιαξαν. Θα μιλήσω παρακάτω για όλα αυτά.

Λοιπόν τι έλεγα... Α ναι! Ο γιατρός... χμ, τον ακούω να συζητάει, ο μπερμπάντης, με τις υπηρέτριες έξω από το δωμάτιό μου. Είναι ανιψιός μου λοιπόν και είναι γύρω στα εβδομήντα... Είναι ένα άκακο ανθρωπάκι και μας αγαπά εμάς τους Ρωμιούς. Μου κρατάει συντροφιά, γιατί τώρα που γέρασα δεν έχω και πολλές επισκέψεις. Ο Αντώνιος μας αγάπησε τόσο πολύ, ώστε παντρεύτηκε μια Ρωμιά από τις εδώ της Βενετίας.

Οι Ρωμιοί είμαστε ίσως και δέκα χιλιάδες ψυχές. Ένας στους δέκα που μένουν στη Βενετία σήμερα λέγεται ότι είναι δικός μας. Μερικές φορές, όταν με βγάζουν βόλτα, ακούω τόσα ελληνικά, που νομίζω ότι είμαι στην Πόλη! Ευχαριστιέται η καρδιά μου. Πάντα κάνουμε βόλτα στην ελληνική συνοικία όπου διαμένουν οι πιο πολλοί Ρωμιοί, από κάθε μεριά της Ελλάδας, ακόμα και από την Πόλη.

Έβαλα κι εγώ βέβαια το χεράκι μου σ' αυτό. Πώς τα κατάφερα; Ω, μα είναι μια μεγάλη ιστορία. Σε γενικές γραμμές θα πω ότι κάποια στιγμή γνώρισα στη Βενετία τον Λαυρέντιο. Ήταν γόνος μεγάλης αρχοντικής οικογένειας και επικεφαλής του Συμ-

βουλίου της πόλης της Σιένας. Στα πενήντα και οι δυο μας τότε και χωρίς σύντροφο. Και ερωτευτήκαμε! Γεροντοέρωτας θα μου πείτε. Ε και; Ο έρωας χρόνια δεν κοιτά.

Λοιπόν, μαζί σχεδιάσαμε τότε τη μετοικεσία πολλών σκλαβωμένων Ρωμαίων στη Σιένα. Ήταν πολύ καλός ο Λαυρέντιος και αγαπούσε την Ελλάδα. Μείναμε μαζί περίπου... χμ... δέκα χρόνια. Ναι. Ούτε λίγα ούτε πολλά. Αλλά κι αυτός, που ήταν η τελευταία μου αντρική παρηγοριά και συντροφιά σε τούτη τη βασανισμένη ζωή, πέθανε από κακιά αρρώστια.

Έτσι, έμεινα μόνη κι άρχισα να γράφω τούτο το βιβλίο. Δεν ξέρω αν είναι η ιστορία της ζωής μου ή η ιστορία της ρωμοσύνης. Πάντως δύο λόγους είχα στο μυαλό μου: Ο ένας ήταν γιατί δεν ήθελα ποτέ να ξεχάσω όλα αυτά που συνέβησαν τα τελευταία χρόνια που κυβερνούσαν οι Ρωμιοί στην Πόλη· αυτήν που γνώρισα εγώ λίγο πριν τουρκέψει, αυτήν όπου οι Ρωμιοί ζούσαμε, με τις γιορτές μας, τα τραγούδια μας, τις εκκλησίες μας, το παλάτι μας, με τις καλές μας μέρες, αλλά και με τους τσακωμούς μας και τις διαφωνίες μας. Απ' όλα είχε τότε η ζωή μας στην Πόλη. Και ο δεύτερος λόγος ήταν γιατί ήθελα να αποκαταστήσω το όνομα της οικογένειάς μου, των Νοταράδων, αλλά και του πρώτου συζύγου μου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου Δραγάση, που μερικοί τα βρόμισαν με ψεύδη και κακίες.

Θέλω να πιστέψετε πως ό,τι γράφω είναι πέρα για πέρα αληθινό. Δεν το κάνω για να κατηγορήσω κανέναν, αλλά για να διασαφηνίσω και να αντικρούσω τα ψεύδη. Αυτό το βιβλίο είναι το μοναδικό που φέρει την υπογραφή μου. Περιέχει την ίδια μου τη ζωή, από την αρχή μέχρι σήμερα.

Όσα λέω είναι η πάσα αλήθεια, γραμμένη από μένα, την Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά, την τελευταία και λησμονημένη αυτοκράτειρα των Ρωμαίων.

Ξεκινώντας από κει κάτω, από την ελληνική εσχαιά της αυτοκρατορίας μας, αφήνω τη σκέψη μου να ξεδιπλωθεί πάνω στο χαρτί, αβίαστα, σαν τα όνειρα που κάθε βράδυ με επισκέπτονται για να μου θυμίσουν όλα όσα μάταια προσπαθώ χρόνια τώρα να θάψω βαθιά στους σκοτεινούς διαδρόμους της μνήμης μου. Τότε ήμουν μικρούλα και στην καστροπολιτεία του Μυστρά βασιλευσαν οι Παλαιολόγοι. Ο Μυστράς, η τελευταία ελεύθερη επαρχία της αυτοκρατορίας μας. Κι όμως δεν ήταν από πάντα δική μας. Κάτι που πολλοί δε γνωρίζουν είναι ότι δε χτίστηκε αρχικά από εμάς αλλά από τους Φράγκους, λίγο μετά το 1204, όταν διέλυσαν την αυτοκρατορία μας. Αλλά το 1261 οι Ρωμιοί, με αυτοκράτορα τον ελευθερωτή Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, όχι μόνο τους εκδιώξαμε από την Κωνσταντινούπολη, αλλά και από τον Μυστρά. Ο Μιχαήλ διόρισε τους πρώτους διοικητές στον Μυστρά, και με τα χρόνια επεκτάθηκε η βυζαντινή εξουσία σε όλη τη νότια Πελοπόννησο σε βάρος των Φράγκων. Μετά το 1300 ο διοικητής του Μυστρά λεγόταν απλώς επίτροπος. Γύρω στο 1350 εστάλη από την Πόλη στον Μυστρά στη θέση του διοικητή ο Μανουήλ Καντακουζηνός, δεύτερος γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού, με τον νέο τίτλο του Δεσπότη, δηλαδή ως στρατιωτικός και πολιτικός αρχηγός. Έτσι και το βασίλειό του ήταν το Δεσποτάτο του Μυστρά.

Αργότερα οι Παλαιολόγοι πήραν και πάλι το θρόνο από τους Καντακουζηνούς. Μετά το 1384 έστειλαν δικό τους Δεσπότη στον Μυστρά, τον Θεόδωρο Α΄ Παλαιολόγο, ο οποίος κυβέρνησε μέχρι το θάνατό του το 1407. Αυτός ήταν γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου. Μετά από αυτόν κυβέρνησε τον Μυστρά ο αδελφός του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, ο οποίος το 1420 παρέδωσε τη διακυβέρνηση του Μυστρά στο γιο του, τον Θεόδωρο Β΄ Παλαιολόγο.

Εκείνη την εποχή ζούσα στον Μυστρά, είχα όμως γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου παραθερίζαμε κάθε χρόνο, μιας και είχαμε κι εκεί σπίτι. Ήταν στην άνω πόλη, ακριβώς κάτω από τα τείχη του κάστρου· μικρό σε σχέση με το άλλο που είχαμε στη Βασιλεύουσα, το οποίο θα μπορούσες να το πεις και παλάτι. Δεν ξέρω γιατί, αλλά ο πατέρας μου, ο Λουκάς Νοταράς, αποφάσισε κάποια στιγμή να μας στείλει όλους μόνιμα πλέον στον Μυστρά.

Η οικογένειά μας τότε περιλάμβανε τον παππού Νικόλαο, δηλαδή τον πατέρα του πατέρα μου, τη μητέρα μου Ελπίδα και τα παιδιά. Εκτός από μένα, που ήμουν η δεύτερη στη σειρά απ' όλα τα παιδιά, προστέθηκαν στην οικογένεια ο μεγάλος μου αδελφός Γαβριήλ, μετά ήμουν εγώ, και στη συνέχεια ο δεύτερος αδελφός μου ο Εμμανουήλ, η αδελφή μου η Ελένη και η αδελφή μου η Θεοδώρα. Στον Μυστρά γεννήθηκε μια ακόμα αδελφή μου, η Μαρία. Τέλος, πολύ αργότερα, όταν επιστρέψαμε και πάλι στην Πόλη, γεννήθηκε κι ο μικρότερος των Νοταράδων, ο Ιάκωβος, που ήταν μόλις δώδεκα χρονών όταν χάσαμε την Πόλη, το 1453.

Λοιπόν, φεύγοντας από την Πόλη για τον Μυστρά νομίσαμε ότι πάμε πάλι για διακοπές στο πατρικό μας, όπου τότε έμενε μόνιμα ο παππούς Νικόλαος. Εγώ πρέπει να ήμουν στα έξι μου ή λίγο περισσότερο. Από κείνη την εποχή στην Πόλη δε θυμάμαι τίποτε άλλο παρά τα μεγάλα και τεράστια κτίρια, τις εξίσου

τεράστιες εκκλησιές, τις άνετες πλατείες και τους δαιδαλώδεις δρόμους. Αυτά δε τα είδα πρώτη φορά καθώς φεύγαμε από την Πόλη εκείνη τη μέρα. Από πίσω μας ακολουθούσαν καμιά δεκαριά κάρα με όλα τα συμπράγκαλα και βέβαια τους υπηρέτες μας.

Μου πήρε λίγο καιρό για να συνηθίσω στον Μυστρά, αλλά τελικά, όταν κατάλαβα ότι εκεί θα ήταν πλέον το σπίτι μας, αγάπησα την πόλη σαν να είχα γεννηθεί εκεί. Και γι' αυτό έμεινε για πάντα στην καρδιά μου, γιατί εκεί έζησα μερικές από τις πιο συγκινητικές εμπειρίες της ζωής μου.

Σήμερα είναι στα χέρια των Τούρκων, αλλά ακόμη θυμάμαι πολλά από αυτή την όμορφη πόλη. Απλώνεται πάνω στον ομώνυμο λόφο που έχει ύψος περίπου εξακόσια μέτρα. Στην κορυφή είναι το κάστρο με το παλάτι που αρχικά φτιάχτηκε από τους Φράγκους και στη συνέχεια έγιναν προσθήκες σ' αυτό από τους Καντακουζηνούς και τους Παλαιολόγους. Πιο χαμηλά είναι η άνω πόλη την οποία περιέβαλλε τείχος. Σ' αυτήν κατοικούσαν άρχοντες. Από κάτω είναι τα πρώτα σπίτια της κάτω πόλης και τέλος στους πρόποδες του λόφου άλλο ένα τείχος. Έξω από αυτό το τείχος υπήρχαν ακόμα πολλά σπίτια, των πιο φτωχών κυρίως. Επίσης εκεί κατοικούσαν έμποροι που είχαν καταστήματα μέσα στην πόλη, αγρότες, εργάτες, γεωργοί και οι πιο φτωχοί. Τέλος υπήρχε και μια μικρή συνοικία Εβραίων. Η πόλη ουσιαστικά ήταν απλωμένη σε όλη την πλαγιά του λόφου. Είχε πολλά και όμορφα σπίτια, εμπορικά μαγαζιά, διασκεδαστήρια, πλατείες, δημόσια κτίρια και όμορφες εκκλησίες.

Κοντά στην είσοδο του κάτω τείχους ήταν η Μητρόπολη, η μεγάλη εκκλησία μας, αφιερωμένη στον Άγιο Δημήτριο. Οι δρόμοι εκεί ήταν αρκετά άνετοι, λιθόστρωτοι και περιποιημένοι, αλλά όσο κανείς ανέβαινε προς τα πάνω στένευαν. Το τείχος που χώριζε την άνω από την κάτω πόλη ήταν γερά κατασκευασμένο, με προμαχώνες. Η πύλη για την άνω πόλη ήταν στον κύ-

ριο ανηφορικό δρόμο στα δεξιά της Μονής της Παντάνασσας. Με το που πέραναγες την πύλη, έβλεπες μια μεγάλη πλατεία και μετά ο κύριος δρόμος συνέχιζε πάλι ανηφορικά μέχρι την εκκλησία της Αγίας Σοφίας και κατέληγε στην είσοδο του κάστρου.

Στην άνω πόλη δεν κατοικούσε πολύς κόσμος. Εκεί έμεναν οι άρχοντες και οι πιο πλούσιοι έμποροι κι ανάμεσά τους η οικογένειά μου. Τα αρχοντόσπιτα σαν το δικό μας είχαν μέχρι και δύο ορόφους. Αντίθετα, στην κάτω πόλη τα σπίτια του λαού ήταν πιο απλά και φτωχικά. Ωστόσο υπήρχαν και κάποια αρχοντόσπιτα. Ένα από αυτά ήταν της οικογένειας Λάσκαρη κι ένα άλλο των Φραγκόπουλων, τα οποία είχαν ακόμα και κήπους.

Νιώθω την ανάγκη να πω δυο λόγια για το δικό μας σπίτι στην άνω πόλη. Ήταν από τα ομορφότερα. Απείχε λίγα μέτρα από τον κύριο ανηφορικό δρόμο, που ήταν διαμορφωμένος με όμορφα πετρόχιστα σκαλοπάτια και οδηγούσε στην πύλη του κάστρου. Είχε ισόγειο και δύο ορόφους, μιας και ήταν χτισμένο στην πλαγιά του λόφου. Στο ισόγειο είχαμε τα ζώα μας: δύο άλογα, δύο πρόβατα για το γάλα μας και ένα μικρό κοτέτσι για τα αυγά μας. Από πάνω ήταν το καθιστικό που είχε δύο προσβάσεις. Η μια ήταν από το κατώι όπου είχαμε τα ζώα. Η άλλη από μια εξωτερική σκάλα. Αυτή ήταν η επίσημη. Εξωτερικά, στην είσοδο, υπήρχε ένα τετράγωνο προστώο με τέσσερις κολόνες. Από κει ο κόσμος έμπαινε σ' ένα μικρό δωμάτιο το οποίο χρησιμοποιούσε ως ιματιοθήκη, όπου οι επισκέπτες αφήναν τα πανωφόρια τους κι ύστερα έμπαιναν στον κυρίως χώρο.

Ο κυρίως χώρος τώρα αυτού του ορόφου είχε μήκος και πλάτος περίπου όσο όλο το σπίτι, με εξαίρεση κάποια μικρά βοηθητικά δωμάτια γύρω απ' αυτόν. Ουσιαστικά ήταν μια μεγάλη αίθουσα με δύο ψηλά παράθυρα, από το πάτωμα ως την οροφή σχεδόν, που έβγαζαν σε τρεις μικρούς εξώστες περιφραγμένους με κάγκελα, δύο στα βόρεια κι έναν στα ανατολικά.

Στον δεύτερο και τελευταίο όροφο του σπιτιού μας ήταν τα υπνοδωμάτια των κοριτσιών, των αγοριών, των γονιών μας, του παππού κι ένα για τους ξένους. Οι κοινόχρηστοι χώροι και τα δωμάτια των υπηρετών ήταν είτε δίπλα στο μεγάλο δωμάτιο που είχαμε για την υποδοχή των ξένων είτε δίπλα στο κατώι.

Αυτό λοιπόν ήταν το σπίτι μας στον Μυστρά, την πόλη όπου συνάντησα πρώτη φορά εκείνον... εννών τον πρώτο μου σύζυγο και μετέπειτα αυτοκράτορα, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο Δραγάση. Και μάλιστα με πολύ περιπετειώδη και ίσως αστείο θα έλεγα τρόπο. Το θυμάμαι καλά. Ήταν Σεπτέμβρης, πρώτη του μήνα και Πρωτοχρονιά για τους ορθοδόξους. Τα παιδιά είχαμε ξεχυθεί στους δρόμους και λέγαμε τα κάλαντα. Από τους Νοταράδες ήμασταν εγώ, ο Γαβριήλ, ο Εμμανουήλ και η Ελένη. Η Θεοδώρα δεν είχε έρθει, ήταν υπό περιορισμό, γιατί είχε κάνει κάποια σκανταλιά με τα γλυκά ή είχε σπάσει κάτι... δεν μπορώ να θυμηθώ.

Οι υπόλοιποι, με τη συνοδεία ενός υπηρέτη μας, ξεκινήσαμε πρωί πρωί, μιας κι έκανε ακόμη αρκετή ζέση. Υπολογίζαμε ότι, αφού τελειώναμε με τη γειτονιά, θα ανεβαίναμε και στο παλάτι, μέσα στο κάστρο. Εκεί διέμεναν οι Παλαιολόγοι, αλλά και πολλοί συγγενείς τους και παρατρεχάμενοι, ευκατάστατοι άρχοντες, διοικητικοί και στρατιωτικοί. Όλοι αυτοί έδιναν τα περισσότερα, γιατί το θεωρούσαν γούρι να τους εύχονται τα παιδιά «καλή χρονιά, εις πολλά έτη» κι άλλα τέτοια. Το ξέραμε κι από άλλες χρονιές ότι δεν ήταν σπάνιο να δίνουν ακόμα και ολόχρυσα υπέρπυρα. Εμάς μας ήξεραν ως «τα Νοταράκια», και μιας κι ο πατέρας ήταν πασίγνωστος για τις ανώτατες κρατικές θέσεις που κατείχε στην Πόλη, καταλαβαίνετε ότι όλες οι πόρτες άνοιγαν διάπλατα. Και βέβαια η αμοιβή μας τις περισσότερες φορές ήταν καλή.

Πράγματι, ακολουθήσαμε κατά γράμμα το πρόγραμμα και

γύρω στις δέκα είχαμε τελειώσει πλέον και από το κάστρο. Οι τσέπες μας ήταν γεμάτες και υπολόγιζα ότι είχαμε μαζέψει, συνολικά, καμιά εικοσαριά χρυσά: ποσό σημαντικό από κάθε άποψη. Καθώς κατεβαίναμε, είπα στους άλλους να σταθούμε κάτω από ένα δέντρο και να κάνουμε ταμείο.

«Εδώ; Στη μέση του δρόμου;» είπε ο Γαβριήλ.

«Γιατί όχι; Να, εδώ... σ' αυτή την άκρη είναι καλά», είπα εγώ.

«Μα είσαι τρελή; Από δω περνάει κόσμος», ψιθύρισε η Ελένη σχεδόν έντρομη.

«Ε καλά τώρα... Ελάτε, καθίστε λοιπόν!» είπα με την ψιλή φωνούλα μου.

«Άντε, παλουκωθείτε!» είπε κι ο Εμμανουήλ. «Δε γλιτώνουμε απ' αυτήν!»

Να σημειώσω δε ότι τότε είχα ένα πρόβλημα στο λόγο: δεν έλεγα καλά το «ρο». Δηλαδή, για παράδειγμα, ήθελα να πω «στραβός» και έλεγα «στβαβός». Ή «ωραίος» κι έλεγα «ωβαίος»... ή κάτι τέτοιο. Όσοι δε με ήξεραν έβαζαν τα γέλια. Κι έτσι εγώ σπάνια μίλαγα όταν ήταν μπροστά ξένος. Ειδικά όταν με νευρίαζαν τα άλλα παιδιά της γειτονιάς με τα οποία παίζαμε, δεν μπορούσα να το παλέψω καθόλου το «ρο».

Ευτυχώς είχαμε έναν καλό δάσκαλο –Θεός σχολές' τον– που ερχόταν στο σπίτι, τον οποίο πλήρωναν οι δικοί μας για να μας διαβάζει. Με βοήθησε πολύ, μέχρι που μου έμαθε να το λέω σωστά. Θυμάμαι ότι την πρώτη μέρα που κατάφερα να το προφέρω, από το πρωί ως το βράδυ τριγυρούσα χαρούμενη στο σπίτι και στη γειτονιά κι έλεγα συνέχεια «γάργαρο νερό, γάργαρο νερό». Καταλαβαίνετε πόσο σημαντικό ήταν για μένα που μέχρι τότε έλεγα «γάβγαβο νερό» κι όλοι γύρω μου γελούσαν κι ήμουν ο... γελωτοποιός της γειτονιάς.

Μην τα πολυλογώ, εκείνη την πρωτοχρονιά μετρήσαμε τον μπεξαχτά μας και παράλληλα εγώ μοίραζα και τα γλυκά που

μας είχαν δώσει. Τελικά, σε τέσσερις ώρες είχαμε συγκεντρώσει είκοσι χρυσά νομίσματα· μια μικρή περιουσία θα έλεγα!

«Δεν είναι κι άσχημα για φέτος!» είπε ο Εμμανουήλ.

«Πέρυσι τι είχαμε κάνει;» ρώτησα.

«Περίπου δεκαοχτώ χρυσά», είπε η Ελένη και μασούλησε ένα μελομακάρονο.

«Κάθε φέτο και καλύτερα!» είπα. «Ελπίζω και του χρόνου το ίδιο».

«Και τώρα;» ρώτησε ο Γαβριήλ.

Τον κοιτάξαμε όλοι απορημένοι.

«Εννοώ θα πάμε και πιο κάτω;»

«Κάτω στους... άλλους;» ρώτησα.

Με κοίταξαν περίεργα. Ήξεραν ότι στον Μυστρά, όπως και στην Κωνσταντινούπολη, υπήρχε αντιπαλότητα ανάμεσα σε πολλές οικογένειες. Οι Νοταράδες είχαμε σχεδόν έχθρητα με τους Σφραντζήδες –θα μιλήσω αλλού για δαύτους– που διέμεναν πάνω στο παλάτι, αλλά και με τους Λασκαραίους της κάτω πόλης. Αυτοί δεν ήταν τόσο πλούσιοι, όπως εμείς, αλλά είχαν πολλούς υποστηρικτές μέσα στο λαό, γνωριμίες με πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες, καθώς επίσης δούλους και υπηρέτες όπως κάθε πλουσιόσπιτο της εποχής εκείνης.

Ο πατέρας μου είχε έχθρητα με τους Λασκαραίους για εμπορικές υποθέσεις. Αλλά εγώ πιστεύω και για κάτι άλλο: ο πατέρας μου «υποστήριζε» τη φιλία με τους Δυτικούς, με την έννοια ότι δεν ήταν αντίθετος στο να κάνουμε παρέα, αρκεί να έχουμε ξεκαθαρίσει τους κανόνες του παιχνιδιού, που λέμε. Όμως οι Λασκαραίοι, επειδή είχαν πιο παλιά αυτοκράτορες προγόνους που αγωνίστηκαν ενάντια στους Φράγκους σταυροφόρους οι οποίοι το 1204 είχαν καταλάβει την Πόλη, ήταν αντίθετοι σε τέτοιες σχέσεις.

Άσε που οι δικοί μου, χάρη στον παππού Νικόλαο που είχε

πολύ καλές γνωριμίες, κατάφεραν να πάρουμε οικογενειακώς τη βενετική και τη γενοβέζικη υπηκοότητα. Δηλαδή ήμασταν συγχρόνως και Βενετοί και Γενοβέζοι πολίτες. Έτσι είχαμε μπει στο μάτι όλων των άλλων που δεν τους άρεσαν οι Δυτικοί. Αυτοί ήθελαν μιαν αυτοκρατορία με «καθαρούς» ορθοδόξους, πιστούς μόνο στην αυτοκρατορία και την Εκκλησία μας.

Για να καταλάβετε, εμάς και κάποιους άλλους στον Μυστρά που ήταν φιλοδυτικοί μας έλεγαν «ενωτικούς» ή και «άζυμίτες», γιατί τάχα θέλαμε να μεταλαμβάνουμε τα άχραντα μυστήρια με άζυμο άρτο, όπως οι Λατίνοι. Όλα ψέματα δηλαδή. Εμείς πάλι τους λέγαμε «ανθενωτικούς», γιατί ήταν ενάντια σε κάθε επαφή με Δυτικούς. Επίσης οι ανθενωτικοί, για να πετύχουν το σκοπό τους, δεν είχαν αντίρρηση να δημιουργούν στενές σχέσεις ακόμα και με τους Τούρκους... ό,τι και να σήμαινε αυτό. Εξάλλου οι Τούρκοι μισούσαν από τότε την Ευρώπη και τη Δύση γενικότερα.

Αλλά για όλα αυτά θα μιλήσω αργότερα. Τώρα θα συνεχίσω με τα καθέκαστα εκείνης της μέρας.

«Εγώ δεν κατεβαίνω στη σφηκοφωλιά», είπε η Ελένη εννοώντας την κάτω πόλη.

«Γιατί, βρε, τους φοβάσαι;» ρώτησα χαμογελώντας ειρωνικά.

«Μας έχει πει η μάνα να μην πηγαίνουμε εκεί».

«Δίκιο έχει», πετάχτηκε κι ο υπηρέτης μας που είχε αρχίσει να μαζεύει τα πράγματά μας.

«Εγώ δε φοβάμαι», είπα και σηκώθηκα.

«Α μπα; Πώς κι έτσι;» ρώτησε ο Γαβριήλ. «Ξέχασες που πριν από τρεις μήνες σου άνοιξε το κεφάλι με πέτρα εκείνη η συμμορία;»

«Από τότε έβαλα μυαλό», απάντησα. Και την ίδια στιγμή σήκωσα το μανίκι μου και τους έδειξα τι έκρουβα εκεί.

«Τι είναι αυτό;» ρώτησε η Ελένη.

«Μαχαίρι, δεν το βλέπεις;» της απάντησα.

«Είσαι με τα καλά σου;» φώναξε εκείνη.

«Απολύτως», είπα και το έκρυψα.

«Τι το θες αυτό, βρε ηλίθιο;» συνέχισε η Ελένη.

«Αν μου κάνουν επίθεση...»

«Θες να 'χουμε προβλήματα;» είπε ο Εμμανουήλ. «Δώσ' το μου γρήγορα!» πρόσθεσε κι έκανε να με πλησιάσει.

Ήξερε ότι με τα μαχαίρια είχα καλή σχέση. Γιατί τα παιδιά, ανάμεσα στα άλλα, μέρα παρά μέρα κάναμε και μαθήματα ξιφασκίας με δάσκαλο. Μέχρι τα δεκαπέντε μας είχαμε γίνει αρκετά καλοί. Ειδικά εγώ, όπως έλεγε ο δάσκαλος, τα πήγαινα μια χαρά.

«Σιγά μη σ' το δώσω!» του είπα και τραβήχτηκα πίσω.

«Τι κόσμος είναι αυτός εκεί κάτω;» πετάχτηκε ξαφνικά ο υπηρέτης.

Όλοι γυρίσαμε και κοιτάξαμε προς το μέρος που είχε δείξει. Πράγματι, ήταν καμιά δεκαριά παιδιά ή και περισσότερα μαζεμένα γύρω από τέσσερις μεγάλους.

«Τα Λασκαράκια είναι», είπε ο Εμμανουήλ.

«Φαίνεται να έχουν αιχμαλωτίσει τους αρχόντους μας. Πάμε!» είπα κι έκανα να τρέξω.

Αλλά ο υπηρέτης με άρπαξε από το χέρι.

«Πού πας, μικρή κυρία;» είπε.

«Να τους ελευθερώσουμε!» του απάντησα με αυτοπεποίθηση.

«Τρελάθηκες;» μου είπε ο Εμμανουήλ. «Μα... νομίζεις ότι είναι παιχνίδι;»

«Ναι, κυρία», είπε κι ο υπηρέτης χαμογελώντας.

«Για κοίτα πώς τους έχουν από δίπλα τώρα», είπα πιο ήρεμα.

«Να δείτε που θα ζητήσουν χρήματα. Ποιοι να είναι άραγε αυτοί;»

«Ο ένας σίγουρα είναι ο πρίγκιπας Κωνσταντίνος Παλαιολόγος», είπε ο υπηρέτης.

«Οι άλλοι δύο... είναι νομίζω τα αδέλφια του, ο Δημήτριος και ο Θωμάς».

«Κι ο τέταρτος;» ρώτησα τον υπηρέτη.

«Δεν τον ξέρω, κυρία».

«Δώσε μου λίγα νομίσματα!» είπα απότομα στον Γαβριήλ.

«Τι τα θες;» ρώτησε η Ελένη και όρμησε να πάρει την πετσέτα όπου τα είχαμε κρύψει.

«Αν φοβάστε, καθίστε εδώ... εγώ πάντως θα πάω εκεί κάτω να απελευθερώσω τους άρχοντες από τη συμμορία!» είπα με θάρρος ή και θράσος.

«Ω, μα καλά... τρελάθηκε η αδελφή μας! Πάμε να φύγουμε!» είπε η Ελένη.

«Θέλω λίγα χρήματα!» είπα απαιτητικά και μπήκα με βιάση μπροστά. «Εγώ... δε δικαιούμαι;»

«Σοβαρά μιλάς;» ρώτησε θυμωμένος ο Εμμανουήλ.

«Σοβαρότατα!» είπα έντονα. «Το μεριδίό μου είναι...» το υπολόγισα αμέσως και πρόσθεσα: «... είναι πέντε χρυσά... και κάτι».

«Αννούλα, έλα στα συγκαλά σου!» είπε τώρα η Ελένη καλοσυνάτα.

Τότε όρμησα και της τα πήρα από το χέρι με βία. Έτσι ήμουν, ατίθαση. Ο υπηρέτης μάς κοίταζε αμέτοχος. Ξεχώρισα αυτά που ήθελα και τους έδωσα πίσω τα υπόλοιπα.

«Ο πατέρας σας δε θα ευχαριστηθεί μ' αυτό, κυρία», είπε ο υπηρέτης.

«Σκασίλα μου! Εγώ θα ελευθερώσω τους άρχοντες», επανέλαβα με στόμφο.

«Και... θα πας εκεί κάτω;» ρώτησε πάλι ο Εμμανουήλ.

«Άκου λέει! Για δείτε... δείτε τι γίνεται εκεί! Ακόμη δεν τους άφησαν».

Δεν περίμενα άλλο, έφυγα τρέχοντας.

Ο υπηρέτης μας είχε παγώσει. Τι να έκανε; Από τη μια έβλε-

πε εμένα να φεύγω τρεχάτη κι από την άλλη τα υπόλοιπα παιδιά που με κοίταζαν αμήχανα. Κάποια στιγμή κοντοστάθηκα και γύρισα το κεφάλι μου. Τους είδα πλέον να ανηφορίζουν προς το σπίτι.

Από αυτούς γλίτωσα. Να δω τώρα τι θα γίνει με τη συμμορία των Λασκαραίων. Τι να θέλουν από τους άρχοντες; Άραγε τους αιχμαλώτισαν; Και τι θα μου ζητήσουν; Θα μου φτάσουν αυτά που έχω; Όπως και να 'χει, πρέπει να διατηρήσω την ηρεμία μου. Είμαι μία και είναι πολλοί, σκεφτόμουν καθώς κατηφόριζα με δρασκελιές το δρόμο.

Κάποια στιγμή ψηλάφησα το μανίκι μου. Το μαχαίρι μου ήταν εκεί. Αισθάνθηκα μιαν αδιόρατη ασφάλεια. Δεν πέρασαν πέντε λεπτά και στεκόμουν μπροστά στη συμμορία. Πρώτος μου μίλησε ένας σπαθάτος, με μούσι και μεγάλες πλάτες. Δε θα τον έκανα πάνω από είκοσι πέντε. Γενικά ήταν συμπαθητικός.

«Από πού ξεφύτρωσες εσύ, ομορφούλα;» μου είπε και γονάτισε μπροστά μου.

«Είναι η Άννα Νοταρά, άρχοντα Κωνσταντίνε Παλαιολόγε», πετάχτηκε ένας από την αντίπαλη συμμορία.

«Τι θες στη γειτονιά μας, βλαμμένο;» με ρώτησε ένας άλλος.

«Να προσέχεις τα λόγια σου!» του φώναξα με θάρρος.

Όλοι έβαλαν τα γέλια. Είχα το πρόβλημα με το «ρο» και... καταλαβαίνετε.

«Μα την πίστη μου, τούτη εδώ είναι αγρίμι! Ποιανού Νοταρά είσαι;» με ρώτησε ένας από τους μεγάλους, που ήταν ψηλός, χοντρούλος και με μαλλί αχτένιστο.

«Υποθέτω του Μεγάλου Δούκα, άρχοντα Δημήτριε Παλαιολόγε», πετάχτηκε ο ξερακιανός της παρέας. Είχε μάλιστα και μια μικρή καράφλα στο προστινό του κεφαλιού. «Τον ξέρω από το παλάτι. Αλήθεια, μικρή μου, έχει έρθει εδώ ο πατέρας σου για τις γιορτές;»

«Και... ποιος είσαι εσύ;» ρώτησα.

«Με λένε Γεώργιο Σφραντζή», είπε με στόμφο.

Ξεροκατάπια και στραβομουτσούνιασα. Αυτό το όνομα μου καρφώθηκε από τότε στο μυαλό, λες και ήξερα ότι αυτός ο τύπος θα μου δημιουργούσε πολλά προβλήματα στο μέλλον... ειδικά στον πατέρα μου!

«Ναι, εδώ είναι... πάνω», του είπα γνέφοντας προς το κάστρο.

«Σε άφησε μόνη;»

«Και ποιον έχω να φοβηθώ;»

«Εμένα, βρε... σκατό!» είπε ο αρχηγός της συμμορίας, ο Μιχαήλ Λάσκαρης.

Ήταν γύρω στα δεκατρία, αλλά ζουμπάς, σαν κι εμένα. Αν ήταν κορίτσι, θα τον είχα του χεριού μου. Όλη η συμμορία του τον φοβόταν. Ήταν βίαιος, αλλά εγώ... δε χαμπάριζα και πολύ.

«Και τι θες τώρα;» μου είπε ο Κωνσταντίνος.

«Είδα ότι σας αιχμαλώτισαν ετούτοι εδώ οι άχρηστοι», είπα δείχνοντάς τους με τα αθώα μου μάτια.

«Ακούς, αδελφέ μου, Θωμά;» είπε ο Κωνσταντίνος και μου χάιδεψε το κεφάλι.

Μου χάλασε λίγο τα καστανά μου μαλλιά που μου έφταναν ως τη μέση. Τον κοίταξα κι αυτός μου χαμογέλασε γλυκά. Μετά με ρώτησε:

«Λοιπόν; Τι σκοπεύεις να κάνεις;»

«Ήρθα να σας... εξαγοράσω».

«Εμάς;» ρώτησε ο Σφραντζής και γέλασε κοροϊδευτικά.
«Άντε, πάμε να φύγουμε...»

«Μια στιγμή», του είπε ο Κωνσταντίνος και στράφηκε προς εμένα. «Για πες μου... τι εννοείς;» με ρώτησε.

«Ήρθα να σας γλιτώσω από τα νύχια αυτής της συμμορίας».

«Δεν μπορείς να κάνεις τίποτα», είπε ο Μιχαήλ Λάσκαρης.
«Δεν έχεις λεφτά».

«Και πόσα θέλεις, δηλαδή;» ρώτησα με πονηριά και υπεροψία.

«Θα μείνουμε πολύ ακόμα εδώ;» πετάχτηκε ο άρχοντας Θωμάς δυσανασχετώντας. «Έχει κολλήσει το στόμα μου... Εγώ φεύγω!»

«Κι εγώ», είπε ο αδελφός του ο Δημήτριος βαριεστημένα.

Μείνανε ο Σφραντζής κι ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Και βέβαια η συμμορία των Λασκαραίων.

«Λοιπόν, τι ζητάτε;» ρώτησα.

«Όλα σου τα λεφτά», είπε ο Μιχαήλ Λάσκαρης με χαιρέκακο ύφος.

«Εντάξει... πάρ' τα», είπα αμέσως κι έκανα νόημα στους αιχμαλώτους να φύγουν.

Όλοι έβαλαν τα γέλια, αν και δεν κατάλαβα το λόγο.

«Γιατί γελάς, ρε βλάκα;» ρώτησα με αυθάδεια τον Μιχαήλ Λάσκαρη.

«Είναι λίγα και για τους δυο».

«Λίγα τα πέντε χρυσά; Είναι όλη η περιουσία μου. Αυτά έβγαλα από το προί».

«Τι με νοιάζει; Να βρεις άλλα τόσα. Με αυτά παίρνεις μόνάχα τον έναν».

Ήταν απόλυτος. Κοίταξα τους κρατούμενους. Ο Κωνσταντίνος μού άρεσε πλιότερο. Ήταν ψηλός, μελαψός και πρασινομάτης. Ο Σφραντζής ήταν χοντροουλός και μουρτζούφλης. Άσε που ο Κωνσταντίνος ήταν άρχοντας. Σκέφτηκα ότι, αν πάρω πρώτα τον άρχοντα, μετά θα μπορέσω να εξαγοράσω και τον άλλο.

«Και με τον άλλο τι θα γίνει;» ρώτησα.

«Δικός μας λογαριασμός».

«Καλώς. Θα πάρω τον έναν και μετά σου στέλνω τα λεφτά για τον άλλο».

«Έγινε», μου είπαν τα Λασκαράκια κι έσπρωξαν προς το μέρος μου τον Σφραντζή.

«Δεν κατάλαβες καλά...» είπα με θυμό. «Τον Κωνσταντίνο θέλω!»

«Τον άρχοντα;» ρώτησε ο Μιχαήλ Λάσκαρης. «Τρελάθηκες; Μόνο πέντε χρυσά για τον αδελφό του αυτοκράτορα;»

«Ναι. Κι άμα σ' αρέσει!» είπα τώρα με πείσμα.

«Βρε άντε από δω!» είπε ο Μιχαήλ Λάσκαρης και μου έδωσε μια δυνατή σπρωξιά.

Και τότε έκανα το αδιανόητο: Πριν προλάβουν να αντιδράσουν, με μια γρήγορη κίνηση έβγαλα το μαχαίρι από το μανίκι μου.

«Κάντε πίσω όλοι!» φώναξα.

Ταυτόχρονα άρπαξα τον Μιχαήλ Λάσκαρη, που ήταν στο μπόι μου, κι έβαλα τη λάμα στο λαιμό του. Όλοι πάγωσαν. Το ίδιο και ο Σφραντζής και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Κατάλαβαν ότι ήμουν αποφασισμένη.

«Βάλε κάτω το μαχαίρι, μικρή!» είπε ο Κωνσταντίνος με σοβαρό ύφος.

«Δουλειά σου...» απάντησα με αυθάδεια. Και γύρισα στον άλλο που τον είχα κάτω από το λεπίδι. «Λοιπόν, είπα ότι θέλω τον Κωνσταντίνο και θα τον πάρω... Τ' ακούς;»

«Εντάξει... πάρ' τον. Πάρε και τους δυο», μου είπε κομπιάζοντας.

Ήταν κάθιδρος. Τον άφησα αμέσως κι έχωσα το μαχαίρι στη θήκη του. Μετά έπιασα τον Κωνσταντίνο από το χέρι κι έκανα νόημα και στον άλλο.

«Προχωράτε!» είπα επιτακτικά.

Στο δρόμο έριξα μόνο μια ματιά στους άλλους πίσω. Το είχαν ήδη ξεχάσει. Τώρα μέτραγαν το χρυσάφι και χαμογελούσαν. Τέτοιο εύκολο χρήμα δε θα είχαν βγάλει όλη τη μέρα λέγοντας τα κάλαντα στις φτωχογειτονιές του Μυστρά.

«Σφραντζή... φύγε εσύ κι εγώ θα έρθω σε μισή ώρα», είπε ο Κωνσταντίνος.

Εκείνος, αφού έκανε στα γρήγορα μια υπόκλιση, έφυγε τρέχοντας. Όταν εξαφανίστηκε στην επόμενη στροφή, ο Κωνσταντίνος με σήκωσε στην αγκαλιά του, μου πήρε το μαχαίρι, χαμογέλασε και μου είπε:

«Δηλαδή τώρα είμαι... αιχμάλωτός σου, Αννούλα;»

«Όχι δα... αφού σε ελευθέρωσα. Δεν είσαι αιχμάλωτος κανενός!»

«Και τα λύτρα; Εννοώ... πώς θα ξεπληρώσω τα χρήματα που τους έδωσες;»

«Α μάλιστα. Εμ... δε θέλω τίποτα.»

«Μα πώς... κάτι πρέπει να κάνω κι εγώ για σένα.»

«Δεν ξέρω... δε θέλω... ή μάλλον...»

«Ναι...»

«Ξέρεις τι λέω; Χμ... θέλεις... τι θα έλεγες να με παντρευτείς;» του είπα με σοβαρό ύφος.

«Να σε παντρευτώ;» ρώτησε γελώντας.

«Ναι. Έτσι δεν κάνετε εσείς οι άρχοντες;»

«Δηλαδή;»

«Ω, μα, βρε παιδί μου, δεν καταλαβαίνεις κιόλας!»

«Για πες...»

«Δεν παντρευόσαστε όταν μεγαλώσετε;»

«Ναι. Λοιπόν;»

«Εσύ είσαι μεγάλος. Έχεις παντρευτεί;»

Δε μου απάντησε. Εγώ συνέχισα ακάθεκτη.

«Θα παντρευτείς λοιπόν εμένα. Βαρέθηκα να παντρεύομαι κάθε μέρα τον ίδιο.»

Εννοούσα ένα παιχνίδι που κάναμε με τα παιδιά στη γειτονιά. Αυτός το κατάλαβε και γέλασε. Μετά είπε καλοσυνάτα:

«Μακάρι να γινόταν, μικρή μου πριγκίπισσα. Αν ήσουν λίγο πιο μεγάλη...»

«Μα είμαι μεγάλη», δήλωσα επίσης σοβαρά.

«Καλά, καλά, μην κάνεις έτσι! Μια μέρα... θα δούμε. Να μεγαλώσεις λίγο ακόμα».

«Εντάξει. Αφού δε θες...» είπα κάπως στενοχωρημένη.

Τότε με χάιδεψε και με φίλησε στα μαλλιά. Ανατρίχιασα, μικρό παιδάκι τότε. Τα μάγουλά μου κοκκίνισαν σαν να ήμουν νιόβγαλτη παπαρούνα σε ανοιξιάτικο χωράφι. Ξαφνικά άκουσα μια γνώριμη φωνή.

«Πρίγκιπά μου, την έφερες;»

«Καλέ μου, Λουκά Νοταρά, πάρ' την!»

«Συγγνώμη για την αναστάτωση», του είπε ο πατέρας.

«Σώπα, καημένε, τι λες τώρα! Άσε που είναι και ο... ο σωτήρας μου».

«Τι εννοείς;»

«Μ' έσωσε από την αντίπαλη συμμορία εκεί κάτω».

«Τα Λασκαράκια;»

«Ναι. Μόνο πρόσεχέ την με τα μαχαίρια. Είναι πολύ καλή και... ατίθαση», είπε στον πατέρα μου και του έδωσε το μαχαίρι.

«Μπα, πανάθεμά σε! Πού το βρήκες πάλι αυτό, μικρή;»

Ο πατέρας μου πήρε το μαχαίρι και το έχωσε στη ζώνη του. Αρχίσαμε να ανηφορίζουμε. Οι δυο τους άρχισαν να συζητούν τα δικά τους, κι ο Κωνσταντίνος κάποια στιγμή του έδωσε ένα μικρό πουγκί. Μάλλον είχε νομίσματα μέσα. Το μόνο που έπιασα ήταν ότι ο πατέρας προσκάλεσε τον άρχοντα στο σπίτι μας. Ύστερα από λίγο χωρίσαμε. Ο Κωνσταντίνος απλώς μου έκλεισε με νόημα το μάτι και χαιρέτησε διά χειραψίας τον πατέρα.

Από τότε μου είχε εντυπωθεί στο μυαλό η μορφή του... το άγγιγμά του. Και εννοείται ότι ποτέ δεν ξέχασα την υπόσχεσή του να με παντρευτεί. Πού να ήξερα ότι ακόμα και σ' αυτά τα παιδικά λόγια υπήρχε μια κρυφή αλήθεια που μου την ετοιμάζε η μοίρα. Μια αλήθεια που θα γινόταν πραγματικότητα... αλλά ύστερα από πολλά χρόνια.

ΑΥΤΗ ΕΙΝΑΙ Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΕΛΙΔΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΜΟΥ...
ΔΕΝ ΗΘΕΛΑ ΝΑ ΞΕΧΑΣΩ ΟΛΑ ΑΥΤΑ
ΠΟΥ ΣΥΝΕΒΗΚΑΝ ΟΤΑΝ ΟΙ ΡΩΜΙΟΙ ΖΟΥΣΑΜΕ
ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ, ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΤΟΥΓΚΕΨΕΙ... ΟΣΑ ΛΕΩ
ΕΙΝΑΙ Η ΠΑΣΑ ΑΛΗΘΕΙΑ, ΓΡΑΜΜΕΝΗ ΑΠΟ ΕΜΕΝΑ,
ΤΗΝ ΑΝΝΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑ ΝΟΤΑΡΑ,
ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ...

1453. Λίγους μήνες πριν ξεκινήσει η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Παλαιολόγος παντρεύεται μυστικά την τρίτη και τελευταία του σύζυγο, την Άννα Νοταρά, κόρη του πρωθυπουργού του. Εκείνη έχει δεχτεί το γάμο προδίδοντας τον μεγάλο έρωτα της ζωής της, τον Βενετό Μαρίνο Κονταρίνι, ταγματάρχη της αυτοκρατορικής φρουράς. Μερικές μέρες μετά το γάμο, ο αυτοκράτορας θα τη φυγαδεύσει από την Πόλη και η Άννα θα καταλήξει στη Βενετία πιστεύοντας ότι έχει χάσει και το σύζυγο και τον αγαπημένο της στην άλωση. Αλλά η μοίρα της επιφυλάσσει πολλές εκπλήξεις.

Ο Θάνος Κονδύλης αποδίδει με αξεπέραστη παραστατικότητα την τραγική ιστορία της τελευταίας και λησμονημένης αυτοκράτειρας του Βυζαντίου, της Άννας Παλαιολογίνας Νοταρά. Μιας γυναίκας που γνώρισε τον απόλυτο έρωτα μέσα στη δίνη δραματικών γεγονότων που θα οδηγούσαν στην πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Πέρασε σχεδόν τη μισή ζωή της αυτοεξόριστη στη Βενετία, όπου αιολούθησε το κάλεσμα της ψυχής της και αφιερώθηκε στην υπηρεσία του λαού της, των χιλιάδων προσφύγων από την Ελλάδα και την Κωνσταντινούπολη.

*Μια εμπνευσμένη ιστορία γεμάτη από το λυρισμό
του έρωτα, το άρωμα της βυζαντινής Κωνσταντινούπολης
και τα αιώνια σύμβολα του ελλητισμού.*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΙΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ISBN 978-960-496-963-0

9 789604 969630

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 12254